

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ДОБРОЧЕСНОСТІ В АНТИЧНІЙ ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ

Проблема виховання доброчесності тісно пов'язана з питанням **морального виховання**, що посіло чільне місце як основна характеристика особистості серед категорій теорії виховання. Це соціальне явище, що підпорядковане законам суспільного розвитку, слід розглядати як процес, функції якого здійснюються за іманентними закономірностями.

Грунтовний аналіз таких документів, як “Концепція виховання підростаючого покоління суверенної України”, “Концепція безперервної системи національного виховання”, “Концепція національного виховання”, “Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти”, “Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні”, Державна національна програма “Освіта”(Україна ХХІ століття), Державна національна доктрина розвитку освіти і науки в Україні, доводить єдність двох головних чинників виховання: “... ставлення до кожного вихованця як до неповторної особистості” [1; 3] та соціальних чинників як умови розгортання їх успадкованих можливостей. Принцип та головна мета національного виховання передбачають формування національної духовності дитини шляхом вивчення історії, літератури, етнографії, географії рідної землі, вірувань та народних традицій пращурів, відродження української родинно-побутової культури. Особлива місія надається розвитку національної свідомості, шанобливому ставленню до законів України, до національної символіки, залученню до найважливіших загальнолюдських цінностей – ідеалів добра і справедливості, правди і доброзичливості, краси і милосердя.

Моральне виховання, духовний розвиток особистості вивчаються у сучасній педагогіці (О.Вишневський, Ю.Гуров, О.Губко, І.Дубровіна, О.Дробницький, М.Євтух, І.Єрмаков, А.Прихожан, Ю.Руденко, В.Руденко, С.Рубінштейн, О.Сухомлинська, О.Столяренко) і психології (В.Аверін, І.Бех, Л.Божович, Б.Братусь, М.Боришевський, І.Булах, З.Карпенко, О.Киричук, В.Кузь, І.Кон, С.Максименко, М.Савчин, І.Сінгаївська, І.Степаненко, Є.Суботський, Т.Титаренко, С.Тищенко, П.Чамата). Ці дослідження висвітлюють проблеми становлення і розвитку історико-педагогічної думки в Україні, що сприяють процесові відродження змісту, форм і методів національного, морального та духовного виховання.

Сьогодення України можна схарактеризувати як період відродження держави, формування національно-культурної свідомості українського народу. Тож перед сучасною школою постало нагальне завдання – “забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації” [1; 3].

Категорію “доброчесності” можна розглядати з різних точок зору. **Цивілізаційний, конкретно-історичний, культурологічний, синергетичний, системний та герменевтичний** підходи до тлумачення її дозволяють нам звернутися до найдавніших філософських джерел, які розгортали низку програм виховання доброчесної особистості, що лягли в основу сучасного підходу до морального виховання дітей. Особливо цінний педагогічний досвід виховання доброчесності міститься у творах античних філософів і педагогів, тому перед нами стоїть **мета** дослідити їх філософсько-педагогічну спадщину щодо категорії “доброчесність”.

Давньогрецький філософ Сократ (469–399 рр. до н.е.) найголовнішим для людини вважав виконання етичних норм і формування у неї доброчесності: “Я тільки те й роблю, що ходжу і переконаю кожного з вас, і молодого і старого піклуватися перш за все не про тіло і не про гроші, а про душу, щоб вона була якнайкраща” [2: 77]. Мислитель вважав, що душа – це начало, спроможне на мудрість і дурість, добро і зло; вона є вмістищем характеру. Свою місію Сократ вбачав у спробі зробити людей кращими, переносючи центр тяжіння на

інтроспекцію і самоздійснення, бо особисте щастя людини залежить не стільки від фізичних або зовнішніх благ, скільки від знання про належний спосіб дій. Увага мислителя була прикута до дослідження справжнього блага, з'ясування користі блага для індивіду, яке ми розуміємо як цінності, “тобто утворення, в основі яких лежать почуття людей” [3: 14]. Іманентне “Я” людини розумне і моральне, бо вона спроможна розрізняти добро і зло. Тому філософ обґрунтовує просту формулу істинного блага: **знання** забезпечує шлях до нього, проходячи який, людина у **добротворенні** набуває **мудрості** і стає **доброчесною**. Сократ підкреслював, що доброчесна людина буде справедливою і порядною, треба тільки пояснити їй, що таке доброчесність: “Всі вчинки, які ґрунтуються на доброчесності, прекрасні й добрі” [4: 46–47]. За свідченням філософа Ксенофонта, сам Сократ був надзвичайно доброчесним [4: 162].

На морально-етичних концептах Сократа побудував свою моральну систему його учень Платон (427–347 р. до н.е.). Широта поглядів філософа дозволила йому обґрунтувати категорію “доброчесність” і доброчесну поведінку. У творі “Визначення” зроблена спроба дати стисле пояснення 186 поняттям, що охоплюють різні аспекти людського мислення і життєдіяльності. Значна кількість визначень стосується саме чеснот, доброчесності.

Платон визначає доброчесність як “найкращий стан [душі], властивість смертної істоти, що гідна похвали сама по собі; схильність вважати благом те, що маєш; справедливе ставлення до законів; стан, що вимагає надзвичайно серйозно говорити про предмет бесіди; стан, спрямований на благопристойність” [5: 428]. Так, на його думку, трьома частинами душі відповідають три найголовніші чесноти: розумній частині – мудрість (Sofia), вольовій – мужність (Andreia), імпульсивній – поміркованість (Sofrosine). Останнє поняття “софросіне” у грецькій мові досить багатозначне і може означати “стриманість”, “обачливість”, “розсудливість”. Платон називає і четверту чесноту – справедливість (Dikaiosyne), що покликана згармонізувати усі три перші й цим самим утримувати рівновагу, спокій і здоров’я душі.

У підручнику платонівської філософії Альбіна ми зустрічаємо більш детальне пояснення доброчесності і її складових. Головними питаннями етики Платона є питання про благо, тобто цінності. Найбільше благо – розум, здібність до мислення, а інші блага – здоров’я, сила, краса, багатство – залежать від доброчесності, “без якої все ... виявляється злом” [5,464]. Платон вважав, що “чесноти благопристойні самі по собі” [5: 465], тому вони є благом, бо чесноти прекрасні, вони прикрашають людину. У творі “Держава” Платон підкреслює, що доброчесна людина стає богоподібною.

У діалозі “Алківіад Г” мислитель підкреслює, що людина, котра позбавлена чеснот, є неосвіченою; перш ніж управляти іншими, треба навчитися управляти собою, пізнати свою душу. У діалозі “Федон”, продовжуючи думку про благо, Платон зазначає: “А найщасливіші і блаженні ті, що йдуть найкращою дорогою, – це ті, хто досяг успіху у чесноті, котра корисна народу і громадянам...” [5: 466].

Однак, Платон з твердістю запевняє, що “доброчесність є річ божественна, вона є найдовершенішим і найпрекраснішим у душі, завдяки чому людина набуває благочинності, рівноваги і поважності в розмовах і справах...” [5: 467].

Платон пропонує навчитися розрізняти головні чесноти і другорядні: головні пов’язані з розумним началом (мужність, мудрість, поміркованість, справедливість), а другорядні – з почуттями. Ці чесноти людина набуває завдяки розумному способу життя і вихованню: “Чеснота повинна бути чимось добровільним, оскільки вона виникає в силу якогось гарячого, шляхетного і завзятого скерування” [5: 469].

Учень Платона – Аристотель (384–322 р. до н.е.) автор великої кількості філософських творів, які відрізняються зрілістю наукової думки і розробленістю філософської термінології.

Значна кількість творів філософа присвячена етиці і доброчесності, зокрема Аристотель уважно розглядає чесноти і зауважує, що всі душевні рухи він розподіляє на три складові: афекти (pathe), здібності (dynameis) і набуті риси (hexeis). “Чесноти повинні

відноситися до однієї з цих груп”, – пише він і після ретельних роздумів зазначає: “... якщо чесноти ні афекти, ні здібності, то залишається лише визнати їх **набутими** якостями душі” [5: 459]. Філософ розмірковує над сутністю кожної чесноти і над шляхом її набуття: “Необхідно зазначити, що усіяка чеснота доводить до довершеності те, чеснотою чого вона є...” [5: 460]. Кожну чесноту треба вважати золотою серединою, бо “доброчесність є середина”, і мислитель дає визначення категорії “чеснота” – “... свідомо надбана якість душі, яка є суб’єктивною серединою і визначається розумом...” [5: 462].

Трактат Аристотеля “Нікомахова етика” містить вчення про мораль і добродетельність. Цей твір надає практичні поради щодо правильної поведінки. Перш за все, моральність за Аристотелем, має право свободи вибору: кожен обирає собі чесноти, бо людина є істота моральна. Трактат закінчується роздумами про моральний ідеал, куди увійшли такі чесноти як мужність, поміркованість, щедрість, великодушність, правдивість, спілкування, люб’язність, стриманість, справедливість. Останню чесноту – справедливість – філософ виокремив особливо, присвятивши їй всю п’яту книгу етики. Філософ стверджував, що справедливість “все вимірює і визначає” [5: 464].

Багато думок Аристотеля настільки глибокі і вірні, що до них неодноразово зверталися теоретики моралі різних епох.

У контексті наших пошуків важливим є погляд античних стоїків на чесноту і добродетельність. Стоїцизм – один з основних філософських напрямків елліністично-римського періоду історії античної філософії. Стоїки запевняли, що найвища мета людини – життя у злагоді з природою, тобто добродетельне життя. Стоїк Хрисипп у першій книзі про цілі говорив, що жити добродетельно – те саме, що жити, виходячи з надбаного досвіду знання того, що відбувається в природі, так як наша природа є часткою загальної природи, тому треба жити правильним розумом [5: 493].

Стоїк Діоген Лаертський підкреслював, що “чеснота – це спокій душі, вона існує сама по собі... В ній щастя, так як душі необхідно перебувати у згоді з усім життям” [5: 494]. А добродетельна поведінка – це поведінка приємної всім людини, яка справедлива, шаноблива, поміркована.

Стоїки підкреслюють, що чесноти супроводжують одна одну і той, хто має хоч одну чесноту, надбає з часом інші, бо основи у них спільні. Кожна чеснота має справу з чимось конкретним; наприклад, мужність – з тим, на що треба вирішитися, поміркованість – з тим, що потрібно робити, а що ні. Поміркованість супроводжує допитливість, стриманість – порядність і скромність, справедливість – безпристрасність і порядність, мужність – постійність і твердість. До всіх цих чеснот стоїки ще додають діалектику і фізику, бо вони не дозволяють людину ввести в оману.

Філософські погляди Демокріта (бл.470 р. до н.е.), його морально-етична система – це відповіді на повсякденні практичні життєві питання: як стати добродетельною людиною, чому треба бути добродетельним? Не від природи походить добро і зло, стверджував мислитель, а добродетельність не є вродженою: **люди приходять до пізнання добра і зла, до вибору правильної поведінки через виховання**: “Більшість людей стає добродетельними скоріше від тренування, ніж від природи” [6: 173]. За Демокрітом найголовнішим завданням виховання є навчити людину “благому стану духу” – евтимії: “Це такий стан, при якому душа знаходиться у спокої і рівновазі, її не хвилюють ніякі страхи, забобони або переживання” [7: 373], тобто мова йде про внутрішню гармонію людини. Найголовнішими складовими добродетельності Демокріт називає мудрість і помірність; саме мудрість “приносить дарунок” добре мислити, добре говорити і добре поводитися: “Треба привчити себе до порядності і добродетельних вчинків” [7: 163], – писав філософ.

Концептуального осмислення проблема добродетельності зазнала у творах філософа-ідеаліста Піфагора (VI ст. до н.е.), зокрема у “Золотих віршах”. Думки мислителя присвячені способу життя, який вимагає просвітленості, гармонійності, міри у вчинках, почуттях і думках, цнотливості, стриманості, миролюбності, поваги до старості, перевірки совісті.

Рівновагою для людської поведінки Піфагор вважав добродетель, а чеснотою “вічної гармонії” називав справедливість.

Давньогрецький мислитель Епікур (341–270 р. до н.е.) також розглядав проблему чеснот і добродетелі у контексті вчення про благо у творі “Епікур вітає Менекея” і підкреслював, що “найбільше благо це поміркованість... Від поміркованості беруть початок всі інші чесноти; вона вчить, що не можна жити приємно, не живучи розумно, морально і справедливо, і, навпаки, не можна жити розумно, морально і справедливо, не живучи приємно. Бо чесноти за природою з’єднані з життям приємним, і приємне життя відділити від них неможливо” [5: 357]. Поняття добродетелі мислитель пов’язував з метою людського життя і говорив, що “найвище благо легко виконувати і легко досягнути” [5: 358]. Епікур навіть вказує шлях досягнення добродетелі – справедливість. У творі “Головні думки” він зазначає: “Справедливість сама по собі не є чимось вагомим, але в стосунках між людьми... вона завжди є певною домовленістю про те, щоб не наносити одне одному шкоди і не терпіти її” [5: 358]. Добродетель філософ вважав основою душевного спокою, який приносить внутрішню насолоду, а щастя виростає з морального і фізичного здоров’я. Його вислови доводять вірність моральних переконань: “Людина може приємно жити лише тоді, коли живе розумно, помірковано, мужньо і справедливо” [8: 186].

Отже, антична філософія розглядала добродетель як моральну позицію особистості, як шлях до особистого вдосконалення, що дає людині наснагу існування, надихає на творче життя. Педагог і психолог В.Зеньковський у своїй праці “Основи християнської філософії” писав, що антична філософія була своєрідним богослов’ям, яке відповідало релігійній свідомості античного світу [9: 92].

Більшість розглянутих філософських поглядів давнини акцентують увагу на тому, що категорія “добродетелі” пов’язана з віруванням, з релігією, що знайде висвітлення у подальших наукових пошуках.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Державна національна програма “Освіта (Україна ХХІ століття)”. – К.: Райдуга, 1994. – 61 с.
2. Нерсесянц В.С. Сократ. – М.: Норма, 1996. – 305 с.
3. Орлов Е.Н. Сократ. Платон. – СПб: ЛІО Редактор, 1995. – 326 с.
4. Иванов В.Г. История этики древнего мира. – СПб., 1997. – 254 с.
5. Антология мировой философии. В 4 т. – Мысль, 1969. – Т.1. – Ч.1. – 575 с.
6. Материалисты древней Греции. – М., 1955. – 382 с.
7. Лурье С.Я. Демокрит. – М., 1979. – 373 с.
8. Гончарова. Эпикур. – М., 1988. – 303 с.
9. Зеньковский В.В. Основы христианской философии. – М., 1996. – 420 с.

УДК 37. 011. 14.

Стражнікова І.В.

ІВАННА ПЕТРІВ ПРО ЧИТАННЯ ЯК ФАКТОР НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ НА ЕМІГРАЦІЇ

Проблема читання художньої, науково-популярної літератури, преси, постійне вивчення читацьких інтересів дітей та молоді знаходиться в полі зору науковців, соціологів, педагогів, істориків літератури та ін. Зокрема, на виховному впливі літератури на становлення особистості учня постійно наголошував Василь Сухомлинський. Він зазначав, що книга — це геніальний витвір людського розуму, який вводить вихованця у світ “інтелектуальних, естетичних і моральних цінностей” [9: 147], а читання — це “творення людини”, де педагог відіграє роль майстра-скульптора. Але, як засвідчує досвід роботи вчителів, не кожний педагог-скульптор може стати майстром, навіть коли намагається здійснювати цілеспрямований виховний вплив на школярів. Майстром стає той наставник,